

Ýagmyr dogasynyň taryhy

Category: Edebi makalalar, Kitapcy

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Ýagmyr dogasynyň taryhy ÝAGMYR DOGASYNYŇ TARYHY

Älem we dünýä baradaky maglumatlaryň juda çäkli bolan 4.000-5.000 ýyl öňki siwilizasiýalaryň döwründe ýagys-ýagmyry adatdan daşary güýçlere baglap, gaý-tupanyň hudaýyna sowgatlar berip, gurbanlar kesip, dini-jadygöýçülikli dabaralar bilen ýagys ýagdyrmaga synanyşmalaryna geňirgenip durmagyň hajaty yokdy.

Dini işler ministrligi ýurt möçberindäki gurakçylyk sebäpli 11-nji dekaborda anna güni jumga namazyndan soň segsen bir welaýatymyzdaky ähli metjitlerde «**ýagmyr dogasyny**» okatdy. Ministrligiň ýagmyr dogasy baradaky çykyşynyň meteorologiýa gullugynyň «öňümizdäki tutuş bir hepde ýagys ýagar» diýen habaryndan yzysüre bolmagy bolsa «tötänlikmi» ýa «**gündogar mekirligimi**» diýen soraglary döretdi.

Ýogsa-da, «**ýagmyr dogasy**» näme? Onuň taryhy kökleri nirä barýar? Ol yslamyýet bilen birlikde orta çykan zatmy?

Hemme zadyň taryhynyň bolşy ýaly, ýagmyr dogasynyňam taryhy bar.

■ IŇŇÄN GADYMY DÄP

Jemgyýetleriň geçmişden biziň günlerimize çenli gelip ýeten käbir medeni edim-gylymlaryna “**däp**” diýilýär. Taryhyň dürli döwürlerinde dürli-dürli many-mazmuna we gymmatlyga eýw bolan hem-de nesilden-nesile geçip gelen däp-dessurlar dini däl ýa-da dini ýörelgelerden ybarat bolup biler.[1] Ine, ýagmyr dogasy-da taryhy kökleri iňňän gadymy döwre uzaýan, halk ynançlaryna esaslanýan däp-dessurlaryň biridir.

Ýagmyr dogasy esasanam ekerançylyk bilen meşgullanýan jemgyýetlerde gurakçylyga garşy ulanylýan ritualdyr.

Antropologlara görä, ýagmyr dogasy aslynda özboluşly jadygöýçülikli hereketdir. Mysal üçin, **Jeýmsiň, G.Frazeriň**

pikiriçe, ýagmyr dogasy **“duýguçyl jady”** kategoriýasyna girýär.[2] **Gürbüz Ergineriň** pikiriçe, geçmişde ýagys ýagmadyk wagtlary adamlar birnäçe adatdan daşary güýçlere ýüzlenipdir, brnäçe jadygöýçülikli hereketler bilen ýagys ýagdyrmaga synanyşypdyr.

Ýagmyr dogasy “dini” rövüşli ýalbarmalardan we “jadygöýçilikli” hereketlerden ybarat **“dini-jadygöýçilik”** ritualydyr.[3]

■ **Ýagmyr dogasynyň antiki kökleri**

Ýagmyr dogasynyň taryhy yslandan öňki antik eýýamlara çenli uzaýar. Mysal üçin, b.e.öňki 2500-nji ýyllarda Mesopotamiýadaky şumerlerde ýagyşyň we **gaý-tupanyň hudaýy Işkuryň** ýagyş ýagdyryp, ýeri hasylly edýändigine ynanylypdyr.[4] Şumerlerde ýagyş ýagmadyk wagtlary Işkura ýalbarylypdyr. Işkur akkadlar tarapyndan **“Adad”**, samiler tarapyndan bolsa **“Hadad”** diýip atlandyrylypdyr. Şumerler döwründe Müsürde-de ýagmyr dogasynyň edilendigini gürrüň berýän ýazuw ýadygärlikleri tapyldy.[5]

B.e.öňki 2000-nji ýyllarda Anadoludaky hettlerde-de ýagmyr dogasy däbi bar eken. Hett ýazgylarynda **170 sany aýry-aýry baýramdan** söz açylýar. Hett baýramlarynyň biri-de, **“EZEN Hewas”** atly “Ýagmyr baýramy” ýa-da **“Gök gürlemesi baýramydyr”**. Ýagmyr baýramy hett ýurdunyň kult merkezlerinde her ýyl bellenýän baýramlardan biridir. Patyşanyň we onuň aýalynyň gatnaşmagynda bellenýän ýagmyr baýramynda gaý-tupanyň hudaýyna sowgatlar we gurbanlar berilipdir. Hettler «ýaz gelip gök gübürdände hursi gabyny açyp, içindäki üwelipdir. Ýagyşyň hudaýyna bir goýun soýlupdyr. Bişirilen we çig eti ýere seripdirler, galyň çöregi bölüşdirip, ritonlary (pyýalalary) dolduryp iýip-içipdirler, gaplary seteran düzüp goýupdyrlar.”[6]

Hett mifologiyasynda ýurduň başyna inýän tebigy hadysalaryň hudaýlaryň sumat bolup gitmegine baglanyşdyrylypdyr. Gahary gelip, nirädir bir ýere giden hudaýyň öz ýany bilen yrsgal-bereketi-de alyp gidýändigine ynanylypdyr. Mysal üçin,

Telepinunyň ýitirim bolşundan söz açylýan hett ýazgysynda şeýle diýilýär:

“Telepinu hem gidiberdi... Şonuň üçin arpadyr bugdaý düwmedi, sygyrlar, goýunlar we adamlar jübütleşmänsoň, indi göwreli-de bolnanok, öňki hamyla bolanlaram indi dogranok. Ösümlükler pyntyk ýarmasyn diýen ýaly baglar-agaçlar gurady. Ýurtda gahatçylyk döresin diýen ýaly otluk meýdanlar we çeşmeler gurady. Adamlar we hudaýlar açlykdan ölýär...”

Güzerany esasan ekerançylyga bagly hettler gurakçylykdan, gytçylykdan halas bolmak üçin ýagmyr dogasyna çykypdyr.[7]

■ **Gadymy türklerde ýagmyr dogasy**

Orta Aziýadaky türklerde ýagys ýagdyrmak üçin **“ýada daşy”** ulanylypdyr. Türkler ýagmyr dogasyny suwuň gyrasyna baryp ýa-da gyrlara, depelere çykyp edipdir. Şol wagt janly soýulypdyr, suwa atyň gury kelleçanagyny ýa-da daş oklanypdyr. Ýagmyr dogasy edilende gollar öňe we ýokary açylyp, aýalar aşak bakypdyr. Doga eden şamanyň ellerine suw dökülipdir, dökülen suwlar şamanyň barmaklaryndan ýere akypdyr. **Ýaşar Çoruhlu** ýada daşy bilen ýagmyr dogasyna çykan ýadaçylaryň “şaman” dældigini öňe sürýär. Ýada daşy sygyryň, atyň, doňuzyň garnyndan ýa-da başga ýerlerinden alynan dürli şekillerdäki kiçijik daşlaryň üstüne dogalar okap, ýagys ýagdyrmak üçin ýerine ýetirilen jadygöýçülügiň bir görnüşidir. Gadymy türkler ýada daşyny okap suwa oklasalar ýagys ýagjagyna ynanypdyr. Ýada daşynyň gar ýagdyrýandygyna, hatda ýangyny-da söndürüp bilýändigine ynanylypdyr.[8]

■ **Hettleriň gaý-tupan hudaýy Teşup**

Gyrgyzlar ýagys ýagmaýan wagtlarda ekin meýdanlaryna çykyp «ýagmyr dogasyny» edipdirler. Türkmenlerde-de **«ýagşyň piri Burkut baba»** ynanjy bar. Aýdyşlaryna görä, has gurak pasyllarda Burkut baba dileg edipdirler we **«Sen Burkut babalygyň çyn bolsa, ýagys ýagdyr, ýagys ýagdybilmesen pirem dälsiň»** diýlipdir.

Terekemelerde-de ýagys ýagdyrmak maksady bilen **“Gudil”** atly bir gelin gezdirilipdir. “Gudil” ýedi öýi aýlanyp tüwi toplapdyr we şüle bişiripdir, bişirilen şüle ýedi öýe paýlanypdyr.

Azerbaýjanda bolsa ýagys ýagsyn diýip iki gyz çagany, ýedi sany daşy bir ýüpe baglapdyrlar. Daşlar suwa degirilip, ýüpüň iki ujunam garagaja ýa-da pisse agajyna baglapdyrlar. Ýagys ýagsyn diýibem **“Godu”** ýa-da **“Dodu”** gezdirilipdir.[/9]

Emel Esiniň aýtmagyna görä, uýgurlar kümüşden ýa-da misden nawlary ýasap, içine-de suw dolduryp biri-birine tarap akdyrypdyrlar. Bulam ýagys dessuryňyň bir görnüşi bolupdyr.[10]

■ **Ýekehudaýly dinlerde ýagmyr dogasy**

Paganistik döwrüň ýagmyr dogasy däbi ýekehudaýly dinlere-de geçdi. Mysal üçin, jöhitlerde gurak pasyllarda Hudaýa dileg edilýär. **«Köne Ähtde»** Ysraýylogullarynyň toba edip, **Ýehowa** ýalbaran halatynda Ýehowanyň ýagys ýagdyrjagy aýdylýar.

(Seret: 1). Patyşalar, 8/35-36; 2). Taryhlar, 7/13). Ikinji ybadathana döwründe bolup geçen bir gurakçylyk sebäpli **Hezreti Süleýmanyň** (a.s) eden dogasy bilen baglanyşdyrylan ýagmyr dogasy periodik ybadat hökmünde jöhit dini edebiýatyna-da aralaşdy.

(Seret: Taanith, 1/4-3/9).

Yslamdan öňki arap taýpalarynyň arasynda-da ýagmyr dogasy däbi bardy. Arapçada ýagmyr dogasy **“istiska”** sözi bilen aňladylýar.[11]

Ýagmyr dogasy yslama-da aralaşdy. **Hezreti Muhammediň** (s.a.w) heniz çagaka atasy **Abdylmuttalybyň** ýagmyr dogasyny etmäge çykandygy aýdylýar. Pygamberimize (s a.w) pygamberlik berilenden soňam ýagmyr dogasyna çykandygy barada hadyslar bar.

Ymam Agzam Ebu Hanypa Hezreti Muhammediň (s.a.w) ýagmyr dogasynda ýöriteläp namaz okamandygy üçin, köpleriň pikiriniň tersine “istiskany” sünnet hasaplamaýar.[12]

■ **Anadoly türklerinde ýagmyr dogasy**

Häzirki Anadoluda ýagmyr dogasy dessury käbir ýerlerde hut hettlerdäki ýaly däbe öwrülip gidipdir we munuň üçin ýörite wagt bellenipdir. Hatda käbir ýerlerde ýagys köp ýagan ýyly, **«şükür»** maksatly ýagys dogasy okalýar. Mysal üçin, **Çorумыň Bogazkale etrabyňyň Ewji obasynda** her ýyl däbe öwrülen **“Nobaty babanyň ýagmyr dogasy dabaralary”** geçirilýär. Yine Çorумыň **Dodurga etrabyndaky Mämmeddäde Tekke obasy** bilen **Mämmeddäde Obruk obasynyň** ýaşaýjylary obanyň golaýyndaky **Gyzyldepä** çykyp, ýagmyr dogasyny edipdirler, yzyndanam at gurban beripdirler.[13]

Ankaranyň Mamak etrabyndaky Ortaköý obasynda ýagmyr dogasyny edip gurbanlar kesilipdir, obanyň ortasynda gazanlar atarylyp, bulgur palawy bişirilipdir. Şol wagt çagalar 70 müň sany jagyrdaň (ownuk daş) çöpläpdir, çöplenen daşlar bir torba salynyp, açyk meýdana çykylypdyr. Hemmeler penjegini, telpegini ters geýip, ellerini ýere tarap öwürüp, başlaryny öňe egip durupdyr. Molla Kurandan aýatlar okapdyr. Şol wagt hemmeler uly ses bilen **“Omyn”** diýipdir. Molla doga okap, üşürilen jagyrdaňlaryň (kiçijik daşlaryň) üstüne üfläpdir. Doga gutaransoň, molla iki rekagat namaz okapfur. Namazdan soň daşlar obanyň golaýyndan geçýän **Hatip çayyna** atylypdyr. **Mersiniň Çapar obasynda** bolsa molla atyň kelleçanagynyň ýüzüne doga ýazyp, ony ýagys ýagdyrmak üçin bir derä ýa-da suwa oklapdyr. Ýagys ýagyp başlan badyna bu kelleçanagy suwdan çykarmaly bolupdyr, birden ol çykarylmaýyk ýagdaýynda ýagysyň dinmejegine ynanylypdyr.[14] **Nigdäniň Çiftlik etrabyňyň Azatly obasynda** bolsa ýagmyr dogasyndan öňinçä agyz beklenýär, metjitde möwliit okadylyp, Kuran hatym edilýär. Atyň kellesine doga ýazylyp, jagyrdaňlara we çagyllara, asma çybygyna dogalar okalýar. Suwa gowrulan duz we tabyt atylýar.

Täze çatynjalaryň üstüne suw sepilýär. Öldürülen ýylan ýakylýar. Haýwanlara duz berilip, suwdan uzak tutulýar. **«Hamza däde»** diýilýän zyýaratgähde ýagmyr dogasy edilipdir. Halkdan toplanan mallar şu ýerde gurban edilipdir.[15]

Görüşüňiz ýaly, Anadoly türkleriniň ýagmyr dogasy dini we jadygöýçülikli edim-gylymlar bilen eriş-argaç. Şol sebäpli ýagmyr dogasy wagtynda namaz okama, agyz bekleme, gurban

kesme, doga okama ýaly dini edim-gylymlar bilen eşigiň ters geýilmegi, eliň aýasynyň ýere bakdyrylyp goýulmagy, sanalyp doga bilen dem berilen daşlaryň suwa atylmagy, bir kagyza kyrk sany keliň adynyň ýazylmagy, öldürilen ýylanyň ýakylmagy, gurbaganyň aýagyndan asylyp goýulmagy, çagalaryň ýagyş gezmesi (çömçe gelin) we şuňa meňzeş atlar berilen gurjaklaryň öýme-öý aýladylmagy, üýşmeleňe haýwanlaryňam gatnaşdyrylmagy, haýwan kelleçanaklaryna doga ýazylyp suwa oklanmagy ýaly jadygöýçülikli edim-gylymlary bir ýerde görmek mümkin.[16]

Biziň günlerimizdäki Anadoly türkleriniň ýagmyr dogasy däbi öz gözbaşyny Orta Aziýa türkleriniň şamançylyk däplerinden, Anadolynyň gadymy siwilizasiýalaryndan bolan hettleriň «ýagmyr baýramyndan», şol sanda yslam çemeleşmelerinden alyp gaýdýar. Ýagmyr dogasy häzir diňe antropologik we etnografik taýdan öwrenmek üçin möhüm medeni dessur bolup galdy.

Tutus ýokardakylary agzap geçmekden maksat, meň diýjek bolýanym: älem we dünýä baradaky maglumatlaryň juda çäkli bolan 4.000-5.000 ýyl öňki siwilizasiýalaryň döwründe ýagyş-ýagmyry adatdan daşary güýçlere baglap, gaý-tupanyň hudaýyna sowgatlar berip, gurbanlar kesip, dini-jadygöýçülikli dabaralar bilen ýagyş ýagdyrmaga synanyşmalaryna geňirgenip durmagyň hajaty ýok. Ýöne şu günki gün älem we dünýä baradaky bilýän zatlarymyzyň, ylmy maglumatlaryň diýseň köp bolan döwründe – ýagyş, gar, ýel ýaly atmosfera hadysalarynyň nähili we haçan dörejegini juda gowy we öňünden bilinýän XXI asyrynda münlerçe ýyl öňki manysynda ýagmyr dogasyna çykmagyň özi ylmy progresi görmezligiň alamatydyr.

■ Salgylanylan çeşmeler:

[1] R. Sweterlistsch “Däp”, («Milli Folklor» Halkara medeniýet ylmy-barlaglar žurnaly, 2016, S.110, s. 122).

[2] Merýem Bulur, Zeýnel Karajagil, “Rain prayer: A case for Dikili: Yagmyr dogasy: Dikili mysalynda”, («International Journal of Human Sciences» 15 (3), 2018, s. 1775).

- [3] Gürbüz Erginer «Gurban. Gurbanyň taryhy kökleri we Anadolyda ganly gurban rituallary», (Stambul, 1997, s. 211).
- [4] Abdylla Altynjy “Şumerleriň hudaý düşünjesi we hudaýlaryň panteony”, («Sosial Bilimler» žurnaly, C.4- S.7, iýun 2014 s.136).
- [5] Ural Akbulut “Meteorologiyanyň taryhy şumerlere we babyllylara çenli uzaýar”,
<http://www.uralakbulut.com.tr> .
- [6] Özlem Sir Gawaz, “Hettlerden biziň günlerimize çenli ýagmyr dogasy”, (Hett uniwersiteti, Çorum halkara simpoziumy, 28-30.04.2016, s. 576, 578).
- [7] Gawaz, s. 577.
- [8] Baýram Erdogan «Soraglar arkaly türk mifologiyasy», (Stambul-2007, s. 173-174); Baýram Polat “Türk medeniýetinde ýagmyr dogasy: Azatly obasynyň mysalynda”, (Dini barlaglar», ýanwar, fewral, 2007, j.9, S. 27, s. 278, 279); Özlem Demren, “Ýagys ýagdyrma ritualynyň çäginde Ortaköý ýagmyr dogasy” (Türkbilig, 2006/12, s.83, 84).
- [9] Demren, s 80-82
- [10] Emel Esin «Türk Mifologiyasyna giriş» (Stambul-2001, s. 116).
- [11] Ferit Deweliogly “İstiska”, «Osmanlyça-türkçe ensiklopedik sözlük», s. 463.
- [12] Mustapa Baktyr, “İstiska”, TDV Yslam ensiklopediýasy, j.23, (Stambul-2001, s. 381-383).
- [13] Gawaz, s. 580, 581.
- [14] Demren, s. 84, 85.
- [15] Polat, s. 279-282.
- [16] Erginer, s. 211-213; Demren, s. 77-79; Polat, s. 282.

Sinan MEÝDAN.

«SÖZCÜ» gazeti, 14.12.2020

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Edebi makalalar